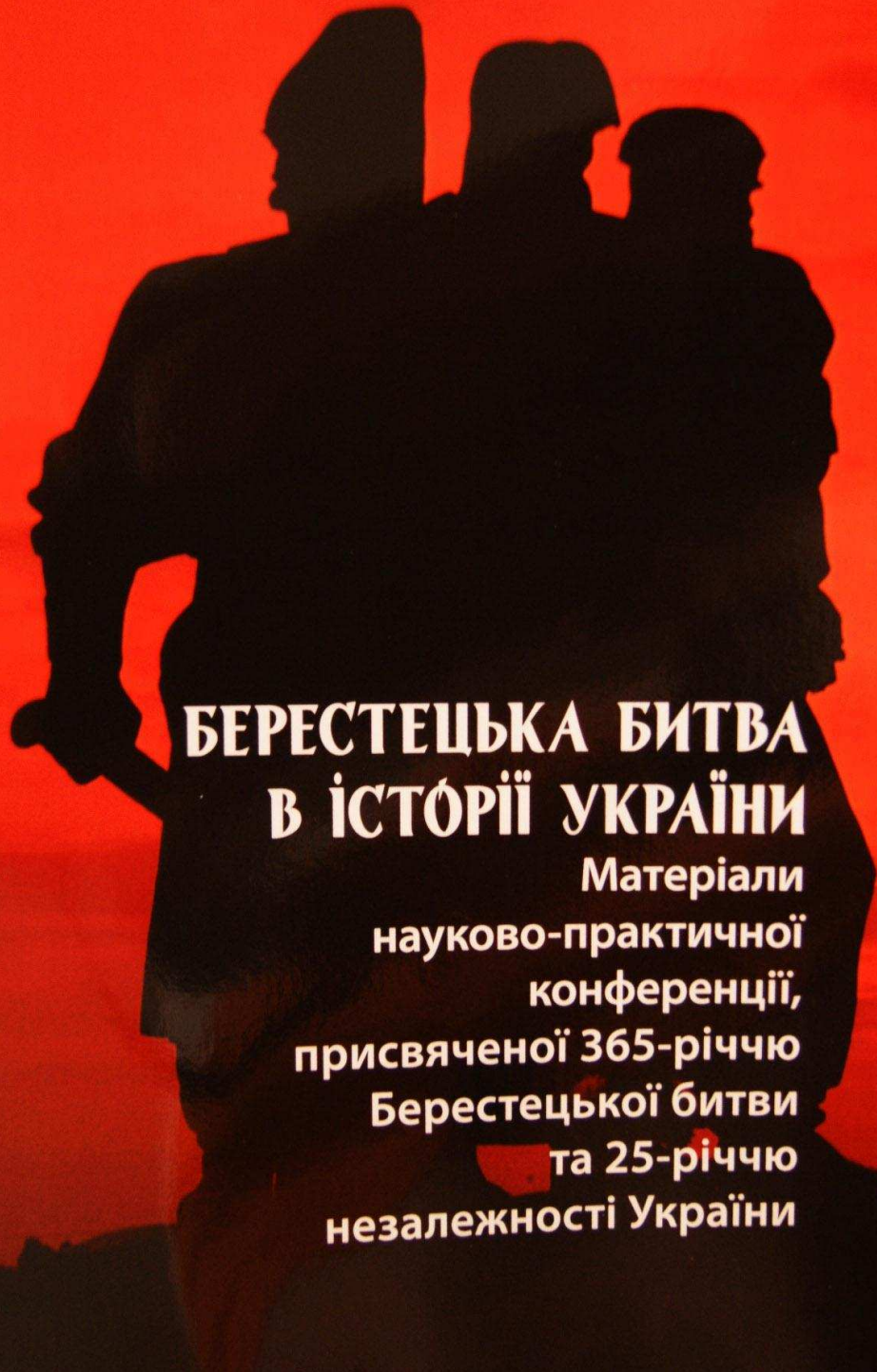

Міністерство культури України
Національний історико-меморіальний заповідник
«Поле Берестецької битви»

БЕРЕСТЕЦЬКА БИТВА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Матеріали
науково-практичної
конференції,
присвяченої 365-річчю
Берестецької битви
та 25-річчю
незалежності України

Харлан О.В. Зони охорони пам'ятки історії національного значення «Фортеця Кодак» // «Берестецька битва в історії України». Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 365-річчю Берестецької битви та 25-річчю незалежності України. – с. Пляшева, 2016. – С.163-170.

Харлан Олександр Вікторович

Старший науковий співробітник НДІ пам'яткоохоронних досліджень (м. Київ),
кандидат архітектури, доцент Придніпровської державної академії будівництва та
архітектури, м. Дніпропетровськ)

Зони охорони пам'ятки історії національного значення «Фортеця Кодак».

Стаття присвячена питанням збереження пам'ятки історії національного значення і оточуючого її середовища. Визначено територію пам'ятки і охоронних зон, також прописано режими їх використання.

Ключові слова: Кодак, Старі Кодаки, фортеця, зони охорони пам'ятки, охорона культурної спадщини.

The protection areas of relics of the past of national value «Kodak Fortress»

This article is devoted to saving of relics of the past of national value as well as its surroundings. Defined the territory and protection areas of relics of the past as well as prescribed modes of use.

Key words: Kodak, Old Kodak, fortress, protection areas of relic of the past, protection of cultural heritage.

На сьогодні існує нагальна потреба розроблення і затвердження проектів зон охорони численних пам'яток культурної спадщини на теренах України. Такий вид пам'яткоохоронної документації є необхідним інструментом для забезпечення охорони та збереження пам'яток в умовах сучасного містобудівного розвитку населених пунктів.

Серед пам'яток України значну частину складають об'єкти, історія виникнення яких сягає періоду Козацької доби, вони також потерпають від антропогенного впливу і потребують захисту. Дану роботу присвячено результатам досліджень, що проводилися на загальновідомій пам'ятці національного значення, яка в силу бездумних дій людини радянської доби зазнала нищівної руйнації. Мова йтиме про фортецю Кодак, залишки якої знаходяться в с. Старі Кодаки Дніпропетровському районі Дніпропетровської області. Дослідженням історії фортеці займалися багато дослідників у різні часи [3, 47-49; 4; 6, 99-117; 7, 185-195; 9, 114-118; 10, 41-42; 14, 92-

97], однак вивчення архітектурно-містобудівних особливостей пам'ятки і населеного пункту в межах якого вона розташована почалося на поч. 2000-х років [8, 16-37].

В 2011 році співробітниками НДІ пам'ятоохоронних досліджень Міністерства культури України на основі проведених досліджень було розроблено «Проект зон охорони пам'ятки історії національного значення «Фортеця Кодак» 1635-1711 роки (охорон. №040007-Н¹)» [1].

На момент початку робіт була відсутня затверджена комплексна науково-проектна документація, спрямована на збереження і використання пам'ятки та оточуючого її середовища на території с. Старі Кодаки². Відповідно, не були визначені межі і режими використання території пам'ятки та її зон охорони, не визначені заходи з охорони, використання, реставрації, реабілітації, музеєфікації фортеці Кодак і інших об'єктів культурної спадщини населеного пункту. Це створювало підстави для проведення господарської і містобудівної діяльності на теренах фортифікаційної споруди і прилеглих до фортеці територіях, що в свою чергу призвело до непоправних змін історичного середовища навколо пам'ятки національного значення і втрати значної частини самої пам'ятки³.

Необхідність здійснення проектів з розроблення охоронних зон пам'яток культурної спадщини обумовлена вимогами законодавства України. Мета таких науково-дослідницьких робіт – збереження об'єктів культурної спадщини на території населених пунктів та поза їх межами. Основним завданням подібних розробок є визначення меж зон охорони пам'яток з чіткими режимами використання їх територій. Головним завданням даної публікації є висвітлення індивідуальних спостережень авторського колективу і результатів комплексної науково-дослідної роботи на теренах с. Старі Кодаки Новоолександрівської сільської ради Дніпропетровського району Дніпропетровської області, що проводилися в контексті розроблення проекту зон охорони пам'ятки.

Основним завданням проекту було визначення меж зон охорони пам'ятки⁴ з чіткими режимами використання їх територій.

¹ Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1761 «Про занесення пам'яток історії, монументального мистецтва та археології національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України». Додаток. Перелік пам'яток національного значення Дніпропетровської області;

² «Охранная зона исторического комплекса «Кодаки», вик. у 1991 році інститутом «Укрпроектреставрація» не була затверджена;

³ За радянських часів безпосередньо на території фортеці було влаштовано кар'єр де добували граніт. За період існування кар'єру було зруйновано більшу частину фортеці з боку річкового берега;

⁴ Зони охорони встановлюються навколо всіх видів об'єктів культурної спадщини (археології, історії, монументального мистецтва, архітектури, містобудування, садово-паркового мистецтва, ландшафту, науки і техніки) занесених до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, а також включених до списків

Зони охорони пам'яток встановлюють з метою збереження пов'язаного з пам'ятками довкілля, ролі і значення пам'яток в архітектурному і природному середовищі, а також для забезпечення охорони пам'яток від дії негативних природних і техногенних чинників. До складу зон охорони включаються території, на які поширюється композиційно-видовий вплив пам'яток і де відповідно до цього запроваджується режим, сприятливий для збереження як самих пам'яток, так і їх оточення. Встановлені зони охорони є формою захисту пам'яток засобами регулювання їх довкілля. Зони охорони пам'яток регламентують архітектурну та містобудівну діяльність у середовищі довкола пам'яток, визначають його допустимі перетворення і характер використання. Наявність зон охорони пам'яток спрямовує реконструкцію населених місць, сприяє збереженню традиційного характеру середовища пам'яток і їх органічному включенню в сучасне містобудівне середовище, максимальному використанню композиційних і пейзажно-видових якостей пам'ятки.

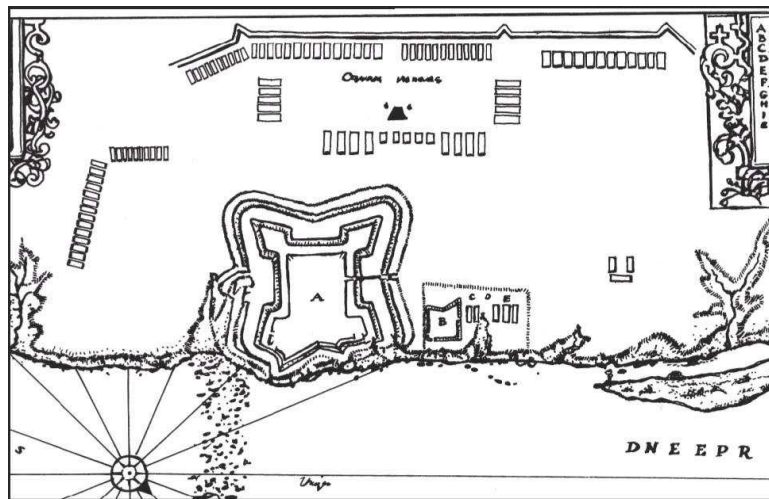
Старі Кодаки – велике село, яке розташоване у південно-східній частині Дніпропетровського району Дніпропетровської області⁵ на правому березі ріки Дніпро на відстані близько 15 км від центру міста Дніпропетровська (Дніпро).

За Дніпропетровськом русло Дніпра круто повертає на південь, перерізаючи кристалічний щит. До будівництва Дніпрогесу у 1932 році долина Дніпра на всій відстані до сучасного Запоріжжя була більш вузькою, з високими скелястими й крутими берегами. В окремих місцях вона приймала вигляд каньйону. Русло було усяне гранітними виступами, що утворювали дев'ять порогів, які ставали перпоною вільному річковому судноплавству. Місце розташування фортеці було не випадковим. Воно підпорядковувалось багатьом чинникам, серед яких важливе місце посідав стратегічний фактор відносно місця існування першого порогу на річковому шляху – Кодацького.

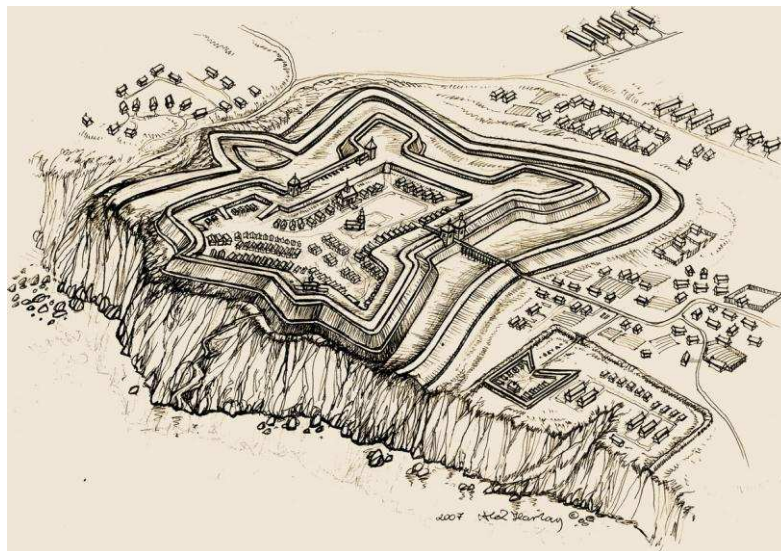
Сучасне поселення в якому розташовані залишки фортеці тягнеться вздовж високого правого берега ріки повторюючи обрис величезного мису, утвореного дніпровим руслом. Територія поселення з заходу і південного сходу обмежена стародавніми балками Середньою Сажівкою та Газовою, які своїми гирлами виходять до берегової смуги. В середній частині поселення перетинає ще одна давня балка Нижня Сажівка, яка своїм розлогим руслом прорізує територію села з південного заходу на північний схід. Саме до русла цієї балки тяжіє первинне поселення яке виникло в XVII ст. і отримало назву Кодак (пізніше Старий Кодак).

(переліків) пам'яток історії і культури відповідно до Закону «Про охорону і використання пам'яток історії та культури»;

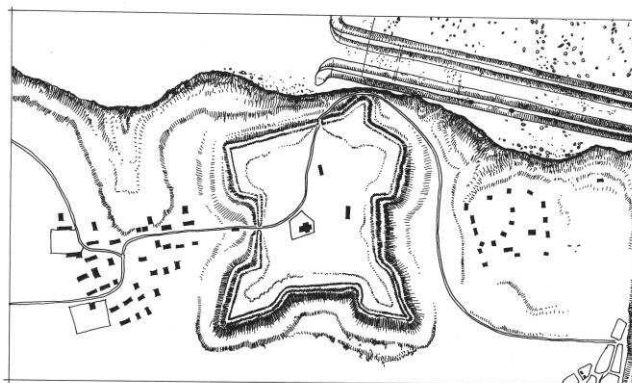
⁵ Територія Новоолександрівської сільської ради;

Фрагмент плану нової Кодацької фортеці спорудженої у липні 1639 року за проектом Фрідріха Гетканта та її попередниці збудованої у 1635 р. за проектом Гійома Левасера де Боплана.

*Загальний вигляд фортеці Кодак у др. пол. XVII ст.
Малюнок-реконструкція автора 2007 р.*

План фортеці Кодак у 1776 році. Прорис автора 2008 р.

Церква в ім'я святого Архангела Михаїла (перекладена у 1818 р.) і дзвіниця (1818 р.) в селі Старий Кодак. Малюнок автора 2005 р. за архівними джерелами кінця XIX ст.

Зовнішній вигляд залишків Кодацької фортеці Гектанта з заходу. Світлина І.Ігнат'єва 2006 р.

Зони охорони фортеці Кодак на кресленіку 2011 р. НДІ пам'яткоохоронних досліджень.

Рельєф даної місцевості визначив особливості планування поселення, що виникло і розвивалося на даній території. Головні вулиці проходять вздовж берегової смуги річки, повторюючи обрис мису. Їх перетинають невеличкі вулиці, які спускаються по рельєфу з найвищих позначок (133,5 м над рівнем моря) у напрямку дніпрового берега (86,8 м над рівнем моря, за Балтійською системою висот). Сам правий берег в даному місці має скелястий вигляд, перепад позначок в районі розташування фортеці сягає 45,0 метрів. Рівень дзеркала води в Дніпрі – 51,4 м.

Пам'ятка історії національного значення Фортеця Кодак, знаходиться в північно-східній частині сучасного села. На думку окремих дослідників населений пункт тут існував ще до будівництва фортеці в 1635 р.

Періодизацію будівництва пам'ятки автор досліджував давно, результати ним було опубліковано в 2008 р. [8].

Перша фортеця, як відомо, була збудована в 1635 р. Друга – в 1639 р. Збереглися залишки 2-ї фортеці збудованої саме в 1639 р. В плані фортеця так званого староголландського типу [2, 133] мала чотирикутну форму трохи видовжену по вісі північний схід-південний захід із відхиленням від вісі північ-південь у 50° . На сьогодні в наслідок розробок гранітного кар'єру північно-східну частину фортеці, що проходила вздовж обривчастого берега ріки втрачено. Збереглася південно-західна частина укріплення з південно-східним і південно-західним бастіонами (висотою до 12 м) і куртиною⁶ між фланками (південно-західний бастіонний фронт). Ділянка куртини, що примикала до південно-західного бастіону розрита.

Вал, рів і внутрішній простір фортеці задерновані. Як в середині так і ззовні валів мається велика кількість ям та залишків перекопу різної глибини, недавнього походження. Значних руйнувань зазнали вали фасів обох бастіонів. Навколо валу вцілілої частини зберігся рів, хоча в деяких місцях його було зневільовано. Втрачено також насип з зовнішньої сторони рову (гласис).

Тож, до теперішнього часу частина фортеці яка збереглася, втратила первинний профіль укріплень, земляний вал фортеці в наслідок історичних и природних процесів має сильно зневільовані контури.

Навколо фортечних залишків зберігається вільна від забудови ділянка землі. З північного заходу до приватних ділянок відстань близько 70 м, з південного заходу приватні ділянки розташовуються майже впритул до пам'ятки (між залишками та садибними ділянками проходить ґрунтова дорога), з південного сходу мається значна незабудована територія, що виникла на площі ділянки колишнього кар'єрного господарства.

Функціональне використання прилеглої території навколо пам'ятки – існуюча малоповерхова приватна забудова та територія існуючого громадського центру села. Характер прилеглої забудови представлено житловими одно-двоповерховими спорудами, в центральній частині села існують громадські споруди школи, магазину, клубу (з музеєм та бібліотекою).

У сучасному плануванні території не дивлячись на значні сучасні впливи збереглися основні історичні композиційні елементи: трикутна площа історичного центру села, де розташовувалася колишня домінанта – культова споруда, фортифікації

⁶ Куртина – прямолінійна ділянка бастіонного фронту, що з'єднувала напівбастіони (від італійського *curtine* – заслона);

укріплення на березі Дніпра, вулиці навколо залишків укріплення, що проходять історичними трасувальними вісями, а також історичний цвинтар, що й досі зберігає давню планувальну структуру XVIII ст. і надгробки XIX ст. Всі вказані елементи центрального району села розташовуються на території історичного посаду навколо фортеці і несуть загальні риси первісної ідеї існування слобідських вулиць навколо укріплення, прокладених по пругу рельєфу пагорба. Планувальне рішення поселення має індивідуальний неповторний характер.

Першими планами XVII ст. передбачалася поява польської твердині, яка б змогла захистити поселення на березі Дніпра (Мал. 2). Основу планування покладено в 1635 р. – збудованим редутом (перша Кодацька фортеця, за проектом інжен. Г.Боплана (див. Мал.1, літера «В»)). Сформовано концепцію планувальної композиції укріплень і поселення планом 1639 року (частинами комплексу постали друга фортеця Кодак (будівельник Ф.Геткант) (Мал.1, літера «А»), укріплення значної площі, нововлаштований величезний майдан зі спорудами громадського призначення) (див. Мал.1).

Формування житлових кварталів XVIII ст. відбувалося стихійно, без польських проектів, достеменно змінивши пропозиції ранніх планів. Планування слобод навколо фортеці було в першу чергу підпорядковане рельєфу, який у більшості й відіграв головну містобудівну роль поселення.

За картографічними матеріалами кін. XVIII ст. (Мал. 3) добре видно, що спочатку громадські центри двох слобод розміщувалися по обидві сторони від фортеці вздовж берега, хоча основним залишався громадсько-релігійний центр утворений в середині фортеці, яка на той час втратила своє стратегічне значення. Пізніше, центральна частина поселення утворилася на іншому, більш зручному місці на захід від укріплення. Історичні етапи розвитку населеного пункту, історії виникнення окремих об'єктів поселення присвячено низку праць автора різних років [8, 11, 12, 13].

У сучасному поселенні центральна частина розташовується на значній відстані від колишнього місця історичного центру. В 1930-х рр. було зруйновано всі складові громадського центру, а новий центр перенесено на південь ближче до будівлі школи.

В колишній вцілілій частині фортеці, в зрізі берега добре простежується культурний шар товщиною до 1 м [5]. На теренах поселення маютья й інші об'єкти культурної спадщини⁷. На території, де розташоване село Старі Кодаки та сусідні села під час археологічних досліджень знайдені пам'ятки давніх часів: палеолітична

⁷ Лист директора Дніпропетровського обласного центру охорони історико-культурних цінностей Л.М. Голубчик № 1166/1 від 23.12.11 з переліком пам'яток археології та історії, розташованих на території с. Старі Кодаки Новоолександрівської сільської ради Дніпропетровського району;

стоянка Кодак (1,7 км на захід від центру села, по лівому схилу б. Середня Сажівка, 100-38 тис. років тому, за іншими даними 40-15 тис. років тому⁸); поселення катакомбної культури (1,5 км на північний захід від центру села, на правому схилі б. Середня Сажівка, II тис. до н.е.), поселення епохи бронзи (300 м на південь від села на березі Дніпра, II тис. до н.е.), курган (2 км на південний захід від центру села, ліворуч дороги Старі Кодаки–Новоолександрівка, II тис. до н.е.)⁹, слов'янське поселення періоду Київської Русі (поблизу Старих Кодак)¹⁰. Це говорить про активну людську діяльність на теренах величезного правобережного дніпрового мису у різні часи. Винятком не став і період Нового часу.

Є тут і геологічна пам'ятка. Старотип кайдакського горизонту – стратиграфічна і геохронологічна пам'ятка (№ 49 згідно з Переліком Геологічних пам'яток України). В с. Старі Кодаки у великому яру, що прорізує правий схил балки Сажівка, праворуч що впадає до р. Дніпро, в 200 м вище її гирла оголюються (згори до низу): сучасний ґрунт, лісові товщі і викопні ґрунти верхньочетвертичного дофінівського, бурського, витачивського, удейського, прилукського і середньочетвертично тясминського горизонтів загальною потужністю 20 м; середньочетвертичний кайдакський горизонт представлено двома-трьома викопними ґрунтами луково-чорноземного типу, залишки молюсків вказують на різні кліматичні умови, що тут існували; потужність горизонту 2,6 м¹¹.

Протягом тривалого часу в поселенні будувалися різні громадські споруди, на сьогодні збереглася будівля школи збудована на поч. XX ст., завдяки дослідженням останніх років і відомостям старожилів археологічно віднайдено місце розташування дерев'яної храмової споруди села – церкви Архангела Михаїла (Мал.4) [11].

На теренах села є об'єкти культурної спадщини, які в проєкті пропонувалися як щойно виявлені. Це – цвинтар (XVIII-XIX ст.) – пам'ятка історії, колишня церковна ділянка (XVIII-XIX ст.) і Обеліск на решках фортеці (1910 р., реконстр. 2011 р.) – пам'ятка історії.

В розробленому в 2011 р. проєкті систему охоронного зонування пам'ятки було визначено на підставі комплексних натурних і історико-архівних досліджень. Проєкт містить: історичну довідку про пам'ятку та розвиток прилеглої території, історико-

⁸ Береговая Н.А. Палеолитические местонахождения СССР // Материалы и исследования по археологии СССР. Т. 81. – М., 1960. – С. 15, 22,23,135; Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область. – К. Головна редакція Української Радянської енциклопедії АН УРСР, 1969. – С.10.

⁹ Витяг з Переліку об'єктів культурної спадщини (археологія) по с. Старі Кодаки Дніпропетровського району Дніпропетровської області.

¹⁰ Історія міст і сіл Української РСР. Дніпропетровська область. – К. Головна редакція Української Радянської енциклопедії АН УРСР, 1969. – С.267.

¹¹ Геологические памятники Украины. Справочник-путеводитель. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 24;

культурну оцінку території і об'єктів культурної спадщини, природно-ландшафтну оцінку території, аналіз видового розкриття пам'ятки та пейзажно-композиційних зв'язків з оточуючим середовищем, археологічні дослідження.

Під час досліджень було з'ясовано, що історичний характер середовища XVIII-XIX ст. зберігався до 1930-х рр.; тут переважали 1-поверхові житлові будівлі, головною громадською спорудою центральної частини села була церква, основною містобудівною домінантою були фортифікаційні укріплення, що мали значний розмір, висоту і розташовувались на високому березі Дніпра (з 1910 р. на території укріплень встановлено обеліск, що сприймався зі значної відстані і різних напрямків, відіграючи роль значного орієнтиру в історичному середовищі поселення).

Руйнування радянської доби, нетривкість будівельних матеріалів і широке використання сучасних будівельних матеріалів призвело до критичного стану історичних житлових споруд майже на всій території села. Пізніші споруди, збудовані в 1960-1980-х рр., враховують своїм рішенням містобудівні традиції формування середовища, але докорінно змінено громадсько-релігійний центр поселення. До того ж з поч. 2000-х рр. з'явилися новобудови (деякі навіть впритул до пам'ятки), які за рахунок своєї висоти та розлогих ділянок складають новий масштаб історичного середовища.

Значний дисонанс для історичного середовища відбувся після влаштування з 1930-х рр. кар'єру зі здобичі каміння. Постраждала прибережна частина берегової смуги, на якій розташовувалася пам'ятка. Також значний негативний вплив для природного і історичного середовища поселення мало будівництво комплексу корпусів для обладнання кар'єру.

Таким чином, на досліджуваній території сформувався тип середовища, що визначається як порушене історичне середовище, яке включає окремі пам'ятки культури і об'єкти цінної забудови.

У сформованій системі забудови розглянутого поселення містобудівна роль загальної домінанти й зараз належить залишкам укріплення. Всі споруди збудовані до 1980-х рр. в прилеглих до фортеці кварталах не перевищували по висоті 1-го поверху. За останнє десятиліття XXI ст. сучасне житлове будівництво значно змінило об'ємно-просторову і містобудівну ситуацію в центральній частині прибережної частини села.

Відповідно до класифікації об'єктів культурної спадщини пам'ятка за типом є – визначне місце (природно-антропогенний витвір визначний з історичної й археологічної точок зору), за видом – історична.

Виходячи з типології об'єкта культурної спадщини, предметом охорони пам'ятки визначено територію укріплення, до якої входять залишки самої фортеці і прилегла територія на відстані 50 м від підосви фортечного валу, що включає ділянку колишнього рову та гласису. Як обов'язкова складова охоронного зонування, проектом визначена територія пам'ятки та комплексна охоронна зона пам'ятки, до якої включено території колишнього місця розташування церковної ділянки з решками фундаментів церковної споруди та цвинтаря XVIII-XIX ст. (територія колишнього укріпленого посаду XVII ст. навколо фортеці), який пропонується як щойно виявлена пам'ятка історії.

Вирішення завдань охорони видового розкриття пам'ятки потребує розуміння основ її реального сприйняття в оточуючому середовищі.

При огляді фортеця Кодак сприймається у нерозривній єдності з природним оточенням. Таке сприйняття пам'ятки у множині видів (перспектив, пейзажів, панорам), її видове розкриття (навіть у зруйнованому стані), відіграє виключно важливу роль у формуванні уявлення про давнє поселення.

Основні принципи аналізу і охорони видового розкриття залишків фортеці спрямовані на попередження негативної дії у разі випадкових рішень, прийнятих без урахування композиційно-пейзажних якостей пам'ятки. Систему зорового сприйняття в даному випадку складає природний ландшафт, що містить пам'ятку (об'єктивна складова) і його образ, який формується в свідомості глядача (суб'єктивна складова). Елементами системи, що з'єднані досить жорсткими зв'язками, є об'єкти оточення та їх видимі зображення (пам'ятки культурної спадщини та сучасна забудова). Ступінь охоплення глядачем навколишнього середовища при огляді пам'ятки визначає рівень видового розкриття як широкий, пов'язаний з оглядом пам'ятки при пересуванні в межах характерного району.

Детальний аналіз видів на пам'ятку в натурі і за матеріалами фотофіксації показав, що структура кожного окремого виду визначається наявністю в ньому головного об'єкта спостереження – фортеці Кодак. Виділення її з усієї множини об'єктів, що оглядаються, призводить до встановлення між пам'яткою і глядачем візуально-просторового зв'язку. Місцю, де глядач вступає з пам'яткою у візуальний контакт, розташуванню глядача, належить важлива роль в територіально-просторовій структурі її видового розкриття. За новими дослідженнями добре відомо, що на відміну від поширеного тлумачення оглядової точки як місця спостереження або точки фотографування, яка чітко фіксується на місцевості, висока точність визначення місця спостереження практично не відіграє великої ролі. В реальному сприйнятті точки

спостереження можна вважати різними, лише якщо оглядувані з них види якісно відмінні.

Рельєф місцевості Старого Кодака відіграє активну роль у формуванні структури і загального вигляду поселення. Рельєф створює індивідуальну для даного населеного пункту систему видового розкриття пам'яток культурної спадщини.

Залишки фортеці Кодак мають висоту до 12 м, вони є головною історичною та містобудівною домінантою цього поселення, забудова поблизу пам'ятки історично мала незначну висоту (нещодавно ситуація почала змінюватися, деякі споруди мають висоту до 10 метрів) та малу щільність. Простори річкової долини є основним візуальним басейном щодо сприйняття пам'яток даного населеного пункту (зокрема фортеці Кодак). Панорама, що розкривається з річкової долини, великою мірою визначають своєрідність цього місця і в якості свого важливого компонента вміщують й природне довкілля.

Території, що пов'язані з видовим розкриттям пам'яток культурної спадщини в населеному місці, поділяються на зони огляду пам'яток, з яких їх можна бачити, і зони видів на пам'ятки, що охоплюють відображені в пейзажах місцевості. Специфічними елементами зон огляду пам'яток архітектури є оглядові точки, осі, фронти і зони. Основні відмінності цих зон пов'язані з оглядом пам'яток з внутрішніх і зовнішніх просторів поселення. Зони видів в Старих Кодаках значно перевищують зони огляду залишків фортеці.

Аналіз видового сприйняття пам'ятки і її композиційної ролі в оточуючому середовищі показав, що пам'ятка має розвинуту зону композиційного впливу на довкілля, повністю оглядається з далекої відстані і в цілому за об'ємно-просторовим устроєм має містобудівний характер. Тому за межами охоронної зони даним проектом встановлюється зона регулювання забудови.

Традиційна забудова представлена сучасними спорудами, які розташовуються на приватних ділянках.

Видові точки сприймання пам'яток, краєвидів та будівель, які формують характер історичного середовища, розташовані, в основному, в межах відкритих просторів навколо фортеці, берегової лінії високого правого берега, обох схилів балки Нижня Сажівка та центральних вулиць, і становлять у своїй сукупності достатньо повний ряд видового сприйняття фортеці, дніпрових краєвидів і окремих пам'яток.

Видові фронти і зони видимості об'єктів культурної спадщини розташовані в межах відкритих (пішохідних і транспортних) просторів берега, схилів балки Нижньої Сажівки, вул. Центральної, вул. Гагаріна.

Вид та типологія пам'ятки у даному конкретному випадку обумовлюють наявність біля неї природного оточення (включаючи антропогенний чинник – індустріальний ландшафт (чаша гранітного кар'єру)), з яким пам'ятка має безпосередній зв'язок і яке становить характерне середовище, що містить пам'ятку (Мал. 5). Цю функцію забезпечує встановлена зона охоронюваного ландшафту, що проходить смугою вздовж берегової лінії Дніпра та по балкам Сажівка і частково Газовій (Демській). В її межах розташовується об'єкт природно-заповідного фонду – пам'ятка природи (стратиграфічна і геохронологічна) «Старотип кайдакського горизонту» (за «Переліком Геологічних пам'яток України» під №49).

На підставі аналізу історичних даних, комплексної оцінки обстеженої території, археологічних шурфовок, а також матеріалів схеми опорного плану, де нанесено всі виявлені на цей час об'єкти культурної спадщини (за офіційним Переліком об'єктів культурної спадщини), даним проектом встановлено зону охорони археологічного культурного шару. Вона охоплює на суходолі територію великого дніпровського мису і частину берегової лінії та порожистої частини ріки (на відстань 50 м від берега), що опинилась під товщею води після запуску греблі Дніпрогесу в м. Запоріжжя.

Система охоронного зонування, яку прийнято у даному проекті: територія пам'ятки; охоронна зона; зона регулювання забудови; зона охоронюваного ландшафту; зона охорони археологічного культурного шару. Відповідно до цієї системи встановлені конкретні межі зазначених зон та режими використання їх територій (Мал. 6).

На території пам'ятки встановлено суто консерваційний режим, який забезпечує її збереження і функціонування як об'єкта культурної спадщини. На території охоронної зони пам'ятки історії передбачається режим регенерації середовища¹². На території зони регулювання забудови встановлено режим обмеженого перетворення. На території зони охоронюваного ландшафту, яка по суті є безпосереднім природним продовженням охоронної зони пам'ятки, встановлюється консерваційний режим.

Територія в межах зони охорони археологічного культурного шару належить до земель історико-культурного призначення, на якій знаходяться пам'ятки історії та археології.

На сьогодні актуальним і необхідним залишається розроблення проектної документації музеєфікації фортеці і існуючих пам'яток культурної спадщини для

¹² Регенерація – збереження та відтворення містобудівних якостей пам'яток і середовища (планування, просторової організації, пам'яток, візуальних зв'язків між ними і навколишнім середовищем і т.д.). Включає реставрацію, відтворення або музеєфікацію пам'яток, санацію зелених насаджень, благоустрій та озеленення, характерне для об'єкту регенерації.

приведення у стан, придатний для екскурсійного відвідування. Необхідне проведення подальших археологічних досліджень місця колишньої церковної ділянки з подальшим відтворенням дерев'яної культової споруди за історичними джерелами, що поверне втрачену споруду, яка мала значний вплив в історичному середовищі поселення. Для відтворення історичного середовища навколо церковного майдану на підставі поточних досліджень і спеціально розробленого проекту, потрібно виконати благоустрій навколишніх ділянок і надати існуючим спорудам (в межах зорового сприйняття з майдану) вигляд, що відповідав би традиційному характеру оточення пам'ятки. Для завершення будівництва на приватній ділянці на схід від церковного майдану (де знаходиться фундамент недобудованої житлової споруди) слід розробити спеціальний проект для визначення елементів приватної садиби та зовнішнього вигляду, який би не порушував відновлене історичне середовище. У складі проекту передбачити використання недобудованої споруди для створення комплексу екскурсійного обслуговування відвідувачів пам'ятки з улаштуванням оглядового майданчику на його території. Оформлення юридичних питань власності зазначеної земельної ділянки необхідно виконати у відповідності з діючим законодавством України.

ЛІТЕРАТУРА ТА ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Проект зон охорони пам'ятки історії національного значення «Фортеця Кодак» 1635-1711 роки (охорон. №040007-Н) / Директор О.М.Сердюк, наук. кер. О.В.Харлан. – Київ: НДІ пам'яткоохоронних досліджень, 2011.
2. Крепость Кодацкая, 1635 г. Днепропетровская область // Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. – К.: Будівельник, 1985. – С. 133.
3. Мацюк О.Я. Замки і фортеці Дніпропетровщини [Текст] / О.Я. Мацюк // Збірник рефератів доповідей обласної науково-практичної конференції з історичного краєзнавства.– Дніпропетровськ, 1990.– С. 47–49.
4. Мицик Ю.А. Козацький край. Нариси з історії Дніпропетровщини XV–XVIII ст. [Текст] / Ю.А. Мицик.– Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1997.– 175 с.
5. Науковий звіт про визначення меж культурного шару у складі проекту зон охорони фортеці Кодак / Наук. кер. І.Ф.Ковальова. – Дніпропетровськ: Науково-дослідна лабораторія археології та історії Придніпров'я, 2011 р. – 55 с.
6. Плохій С.М. Кодацька фортеця [Текст] // “Тії слави козацької повік не забудем...” / Мицик Ю.А., Ковальов А.М.– Дніпропетровськ: Промінь, 1989.– С. 99–117.

7. Репан О.А. Методика організації історико-краєзнавчої екскурсії на фортецю Кодак [Текст] / О.А. Репан // Придніпров'я: краєзнавчі дослідження. Зб. наук. праць. Вип. 1.– Дніпропетровськ: ДНУ, 2004.– С. 185–195.
8. Репан О. Палімпсест. Коріння міста: поселення XVII–XVIII століть в історії Дніпропетровська [Текст] / О. Репан, В. Старостін, О. Харлан.– К.: Українські пропілеї, 2008.– 268 с.;
9. Скрипник О.А. Исследование территории отработанного Старокодацкого карьера для оценки перспектив создания техногенного парка “Кодацька фортеця” [Текст] / О.А. Скрипник // Гірничодобувна промисловість України і Польщі: Актуальні проблеми і перспективи: Українсько-Польський форум гірників.– Дніпропетровськ: НГУ, 2004.– С. 114–118.
10. Стороженко І.С. Степовий кордон України (XV–XVII ст.) [Текст] І.С. Стороженко // Історія міста Дніпропетровська.– Дніпропетровськ: Грані, 2006.– С. 41–42.
11. Харлан О. До питання локалізації місцезнаходження та архітектурно-містобудівних особливостей дерев'яної Архангело-Михайловської церкви Старого Кодака [Текст] / О. Харлан // Нові дослідження пам'яток Козацької доби в Україні. Зб. наук. стат. Вип. 16.– К., 2007.– С. 222–234.
12. Харлан О. Храм у Старому Кодакі [Текст] / О. Харлан // Моє Придніпров'я. Календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2008 рік. – Дніпропетровськ: ДОУНБ, 2007.– С. 237–241.
13. Харлан О. Церква в ім'я Архангела Михаїла в містечку Старий Кодак [Текст]: Архітектурно-історичний нарис. Бібліографія / Упоряд. І. Голуб.– Дніпропетровськ: ДОУНБ, 2010.– 44 с. (Сер.: «Святині Запорозького краю»).
14. Швидько Г.К. Картографічні матеріали РДВІД як джерело до історії Південної України [Текст] / Г.К. Швидько // Наддніпрянський історико-краєзнавчий збірник. Вип. 1: Матеріали Першої міжрегіональної історико-краєзнавчої конференції (8-9 жовтня 1998 р., м. Дніпропетровськ).– Дніпропетровськ, 1998.– С. 92–97.